
UNUTRAŠNJE MIGRACIJE

Pregledni rad
UDK 325.11(497.1)»1918/1948«

Ante Laušić
Institut za migracije i narodnosti,
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 21. 10. 1988.

OSNOVNE ZNAČAJKE KOLONIZACIJSKIH PROCESA NA JUGOSLAVENSKOM PROSTORU 1918—1948*

SAŽETAK

Rad je prilog dosadašnjim nastojanjima da se kritičkom valorizacijom i znanstvenim pristupom pomognu rasvijetliti kolonizacijski procesi provedeni na jugoslavenskom prostoru od 1918. do 1948.

Polazeći od činjenice da su se ti kolonizacijski procesi provodili u dva oprečna društveno-politička sistema (građanskome i socijalističkom), autor je nastojao iznijeti njihove temeljne uzroke i posljedice koji su svaki za sebe i oba zajedno izazvali u sferi gospodarskih, političkih i demografskih promjena na ovome geopolitičkom tlu.

1. Uvodne napomene

Namjerno i plansko preseljavanje stanovništva u druge dijelove pokrajine ili države, u susjedne zemlje ili na druge kontinente nazivamo zajedničkim imenom *kolonizacija*. Počeci ove pojave datiraju još iz najstarijih povijesnih razdoblja, a najčešći su njeni razlozi ekonomsko-egzistencijalne naravi. Osim toga, kada je kolonizacija bila najveća, u početnoj fazi kapitalizma — »provodila se ponajčešće iz rasističkih, eksploatatorskih i imperijalističkih pobuda (13:460).

U agrarnoj politici socijalističkih država kolonizacija je česti instrument politike koji usmjerava pozitivno mijenjanje ekonomske strukture stanovništva, stvaranje novih naselja i industrijskih središta, zbrinjavanje žitelja prenapučenih i siromašnih područja, te racionalniji raspored zemlje i stanovništva. Upravo ova dva posljednja faktora stvorila su one temeljne odrednice na kojima je — istovremeno s agrarnom reformom — provedena i najopsežnija kolonizacija na jugoslavenskom prostoru (1945—1948) kada je više od 350 tisuća ljudi dobrovoljno preseljeno iz tradicionalno pasivnijih i agrarno napučenijih krajeva u ravničarske, plodnije i stanovništvom prorjeđene predjele zemlje.¹

Dakle, različita povijesna vremna sa sobom nose i raznolike političke, društvene i gospodarske prilike u čijim konstelacijama kolonizacije stanovništva

* Članak je većim svojim dijelom rezultat rada na studiji »Usmjerene migracije u Hrvatskoj; kolonizacija i njezine posljedice«, kao sastavnog dijela projekta: MIGRACIJE I DRUŠTVENI RAZVOJ SR HRVATSKE I SFR JUGOSLAVIJE.

¹ Unatoč opravdanoj konstataciji Vladimira Đurića da se »novo naseljavanje Vojvodine razlikuje od starijih i brojem i kvalitetom«, nismo skloni prihvatiti njegovu tvrdnju da to naseljavanje »u suštini nema kolonizacijski karakter«. Ma koliko god da se ono »razvijalo pod specifičnim istorijskim, društveno-političkim i materijalnim uslovima«, ono se kao ni bilo koje drugo namjerno i plansko preseljavanje stanovništva ne može istrgnuti iz tradicionalnoga i u literaturi ukorijenjenog pojma kolonizacije. Za Đurićevo obrazloženje vidi 5: 3—4.

nalaze svoja oprečna mjesta ne samo u svojim pojavama i provedbama već i u različitim tumačenjima svoje opravdanosti.

Pojava i provedba kolonizacijskih procesa na jugoslavenskome geografskom prostoru u tridesetogodišnjem razdoblju (1919—1948) djelo su dvaju različitih političkih sistema (građanskoga i socijalističkog) od kojih je svaki na svoj način ostavio vidne tragove i još uvijek živa svjedočanstva. Oni su školski primjer općoj zakonitosti kolonizacijskog fenomena i na drugim izvanjugoslavenskim prostorima na kojima se provodila agrarna reforma i kolonizacija u približno istom vremenu i gdje je slična materijalna podloga za njihovo provođenje bila u domeni sličnih društveno-političkih tvorevina.

Premda iz spomenutog na prvi pogled zrači pouzdanost i dostatnost za utvrđivanje gotovo nepogrešivih rezultata kolonizacijskih procesa u naznačenom tridesetogodišnjem razdoblju, mora se priznati da je realnost bila ipak nešto složenija. Lijepo je to, naime, uočio Marijan Maticka pišući o rezultatima kolonizacije u Hrvatskoj (1945—1948), kazavši: »Potpune rezultate kolonizacije iz Hrvatske, koja se provodila na temelju saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji nije sasvim jednostavno prikazati. Kolonizacija je bila buran proces u početnim uvjetima mirnodopskog organiziranja državne vlasti i oblikovanja novih društvenih struktura. Iako je kolonizacija organizirano i plansko preseljavanje stanovništva, bilo je i neplanskog, samovoljnog preseljenja ljudi, vraćanja preseljenih kolonističkih obitelji, administrativnih nesporazuma i nesređenih evidencija. Ponekad je administriranje ustupilo mjesto pred efikasnošću ostvarivanja zadataka«. (20:314)

Ova nadasve vjerodostojna konstatacija nije samo opomena za pomniji pristup svakome zakonskom aktu i uredbi, povijesnom vrelu i objelodanjenoj literaturi o kolonizaciji u novoj Jugoslaviji nego je ona, štoviše, upozorenje svakom istraživaču koji izriče sudove o jugoslavenskoj kolonizaciji međuratnog razdoblja, kada su progresivne ideje u njezinoj provedbi bile zatumljivane raznim sredstvima građanske ideologije i političkim manipulacijama, od čega ponekad nisu bile pošteđene ni agrarne reforme i kolonizacije u novoj Jugoslaviji.

2. Agrarna reforma — temeljna podloga kolonizaciji

Valja imati u vidu da je objema kolonizacijama (međuratnoj i poratnoj) na tlu Jugoslavije prethodila ili se istovremeno ostvarivala, djelomično ili u cijelosti, agrarna reforma, kojom je dotična država mjerama svoje agrarne politike mijenjala posjedovnu strukturu i vlasničke odnose u poljoprivredi. A upravo u tim mjerama koje su bile diktirane razlozima socijalnoga, političkog, ekonomskog i demografskog karaktera, lako prepoznamo društvenu snagu koja ih je provodila, ciljeve koje je s njima kanila postići i u sklopu toga kolonizaciju stanovništva kao izravnu posljedicu tih mjera.

Naime, agrarna reforma koja je provedena u predratnoj Jugoslaviji² imala je za osnovni politički cilj »smirivanje revolucionarnog položaja seljaštva i vezivanje seljačkih masa za monarhističke krugove, odnosno odvajanje od utjecaja radničkih partija« (6:280), a njezini društveno-ekonomski ciljevi bili su usmjereni na formalno ukidanje kmetskih, kolonatskih, čivčijskih i njima sličnih odnosa tamo gdje su takvi postojali (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Dalmacija). Država je tom reformom stvarala zemljišni fond uzimanjem zem-

² Početak njezine provedbe datira od 26. XI 1918. odlukom Narodnog vijeća u Zagrebu, a završava nepotpunim ostvarenjem tridesetih godina. U tom vremenu ukupno je bilo razdijeljeno oko 1.500.000 ha zemlje na 18.756 dobrovoljačkih porodica, 6.788 kolonista i 186.000 mjesnih agrarnih interesenata.

lje domaćim i stranim feudalcima — agama, grofovima, crkvama, ali državni organi su veoma sporo i nedosljedno realizirali postojeće zakonske odredbe o provođenju reforme, rukovodeći se težnjom da njome ne povrijede svoje političke saveznike — krupne veleposjednike, kako one poljoprivredne, tako i one u industriji. Drugim riječima, država svojom agrarnom politikom nije zapravo težila likvidaciji velikog privatnog posjeda, »već je na razne načine nastojala da sebi potčini posjedovanje zemlje, da sačuva veliki posed, ili da ga unovči u svom interesu. U svemu tome ona je i uspevala.«(15:163) Vrijedna je spomena i činjenica da su kolonisti po odredbama ove agrarne reforme mogli postati vlasnici dobivene zemlje tek poslije 10 godina i to uz njezinu otplatu. Međutim, mnogo je primjera da se i poslije isteka toga roka i uz uredno izvršavanje obveza prema državi, pravo vlasništva na dodjeljenu zemlju, nije lako dobivalo. Stoga se ne treba čuditi da je ovako nezavistan položaj kolonista imao za posljednicu nestabilnost koloniziranog življa u Vojvodini, na Kosovu, u Metohiji i Makedoniji. (6:407)

Po svojoj osnovi, načinu provedbe, ciljevima i konačnim rezultatima od prethodne razlikuje se agrarna reforma koju je provela nova vlast u socijalističkoj Jugoslaviji odmah nakon oslobođenja *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji* od 23. VIII. 1945. U prvome zakonskom načelu stoji da »zemlja pripada onima koji je obrađuju« (33) i u tome su najbolje izraženi društveno-ekonomski ciljevi i sadržaj nove agrarne reforme.³ Tim načelom nije došla pod udar zakona samo veličina zemljišnog posjeda već prvenstveno najamno-vlasnički odnos, dakle, nisu se samo definitivno dokidali ostaci feudalizma, »već i slabljenje i ograničavanje delovanja kapitalističkih elemenata u seoskoj privredi«. (15:163) Ovaj postupak izvodio se tako što se svakom pojedincu i kategoriji posjeda nije prilazilo jednako, već individualno, utvrđujući najprije njegov odnos prema zemlji i na temelju toga odlučivalo koji posjed treba ekspropriirati, a gdje uzeti preko maksimuma. »Ovo je načelo zakona«, kaže Stipetić, »novo i koliko nam je poznato, nijedna se agrarna reforma nije dosad vršila na taj način«. (28:433)

Zakonom je, nadalje, izričito traženo da se pri dodjeli zemlje vodi računa o nepovredljivosti nacionalnih interesa, što će reći da se agrarnim interesima dodjeli zemlja po mogućnosti u kraju gdje oni obitavaju, a ako to nije moguće zbog nedostatka zemlje, onda se rješenje nalazi u unutrašnjoj kolonizaciji (tj. kolonizaciji u granicama dotične federalne jedinice) i tek onda u saveznoj kolonizaciji. Ovom značajnom odredbom izvršena je revizija i ispravljena nepravda učinjena predratnom agrarnom reformom makedonskim i šip-tarskim »čivčijama« na Kosovu i Metohiji.

Za razliku od stare agrarne reforme po kojoj se zemlja nije davala besplatno, te su seljaci morali platiti direktno ili indirektno blizu 4 milijarde dinara, zakon o novoj agrarnoj reformi osigurao je vlasniku potpuno besplatno uživanje dodijeljene mu zemlje. Valjalo je da počiva na pravednoj osnovi, jer su prvenstvo u dodjeli zemlje imali bezemljaši i zemljoradnici sa malo zemlje, borci NOR i POJ, pripadnici Jugoslavenske armije, invalidi, obitelji i siročad poginulih boraca i žrtve fašističkog terora, a stanoviti dio zemlje namijenjen je poljoprivrednim dobrima i seljačkim radnim zadrugama. Međutim, koliko se poštivala ova odredba zakona i koliko su njeni provoditelji u tome bili dosljedni, teško se i danas nakon četrdeset godina o tome nepogrešivo izjasniti, jer je zasad problem u istraživanju ove problematike u tome što ni

³ Reforma je provedena u veoma kratkom roku — od kolovoza 1945. do ožujka 1948, ali je najveći dio posla obavljen u prvoj godini provedbe.

službena statistika, a ni drugi pisani izvori nisu predočili podatke o profesionalnoj i socijalnoj strukturi kolonizacijskog kontingenta. Nailazimo samo na neke pokušaje na nivou pojedinih naselja što upućuje na mogućnost šire makroregionalne obrade.

U svakom slučaju ovom reformom ne samo što su ograničeni veliki privatni posjedi vođeni na kapitalistički način i po sistemu zakupa, nego je provedena njihova potpuna eksproprijacija kao i eksproprijacija posjeda banaka, poduzeća, dioničarskih društava, crkava i većine samostana; oduzet je i višak zemlje od bogatih seljaka i od onih zemljoposjednika koji nisu bili zemljoradnici. Agrarni maksimum propisan je od 20 do 35 ha obradive zemlje za individualni zemljoradnički posjed ili 3 do 5 ha obradive zemlje za nezemljoradnike.⁴

Cjelokupni raspoloživi zemljišni fond od preko 1,600.000 ha prema dotadašnjem vlasništvu pripadao je: stanovništvu njemačke narodnosti (39,5%),⁵ privatnim veleposjednicima (14,8%), crkvama, samostanima i manastirima (10,7%), ostalim kapitalističkim posjednicima (bankarima, zemljišnim rentijerima i sl. 20,1%). Ostalo zemljište za namjenu kolonizacije stečeno je po drugim osnovama (presudom narodnih sudova, nestankom vlasnika, darivanjem itd). Najveći dio toga zemljišnog fonda, iz kojega su najprije izdvojene površine za međurepubličke koloniste, nalazio se u Vojvodini (41,47%), nešto manji u Hrvatskoj (24,23%), pa Sloveniji (16,54%), vrlo mali u Bosni i Hercegovini (6,85%), Makedoniji (6,29%), Srbiji bez pokrajina (3,96%) i neznatan u Crnoj Gori (0,66%).

Omav saveznom kolonizacijom (1945—1948) obuhvaćene su 41.633 obitelji sa 246.606 članova među kojima je valjalo raspodijeliti ovaj zemljišni fond. Najviše međurepubličkih kolonista bilo je iz Bosne i Hercegovine (34,8%), Hrvatske (21,4%), te Srbije bez pokrajina (15,2%). Broj Crnogoraca od 15,2% razmjerno je velik, dok je broj Slovenaca od svega 6,7% i Makedonaca od 4,2%

⁴ Nova mjera agrarne reforme donesena je *Zakonom o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine*, od 27. V. 1953, koji je agrarni maksimum od 20 do 35 ha smanjio na 10 ha obradive zemlje, a višak bio dodjeljen zemljoradničkim zadrugama i poljoprivrednim domovima.

⁵ Ne raspoložemo pouzdanim statističkim podacima o broju stanovnika njemačke narodnosti za krajeve današnje Jugoslavije prije i neposredno nakon drugoga svjetskog rata. Godine 1900. njihov je broj iznosio samo u Hrvatskoj 136.000, a trideset godina kasnije (1931) 146.000 (4:622, 632—33). Približne podatke o broju njemačkih nacionalnih pripadnika u približno istom vremenu daje i Josip Lakatoš (16:27), tvrdeći da je pred prvi svjetski rat u hrvatskim županijama bilo 134.078 Nijemaca, od čega najviše u Srijemskoj Zupaniji (61.527). Međutim, popis stanovništva u Jugoslaviji iz 1931. nije vršen po nacionalnoj već po vjerskoj pripadnosti, pa iako raspoložemo samo podatkom da je njemačka evangeliističko-augsburška crkva brojila tada u Jugoslaviji 113.218 vjernika (*Savezni zavod za statistiku*, 15. III. 1948, knj. 9). Među njima zacijelo je bila velika većina Nijemaca, ali i drugih nacionalnosti, kao što je sigurno bilo Nijemaca i drugih vjeroispovijesti. Teško je zbog toga preciznije utvrditi broj pripadnika njemačke nacionalnosti u to vrijeme, a poglavito u vrijeme neposredno pred rat. *THE TIMES Atlas svjetske povijesti* (24:275), donosi da je pred konac rata ili neposredno poslije evakuirano ili protjerano približno 250.000 pripadnika njemačke narodnosti iz Jugoslavije. (Prema podacima *Saveznog zavoda za statistiku* od 15. III. 1948, knj. 9, ukupan broj Nijemaca u Jugoslaviji iznosio je 55.534, od kojih su 41.460 bili u Srbiji, od toga 31.821 u Vojvodini, 10.144 u Hrvatskoj, 1.824 u Sloveniji, 1.174 u Bosni i Hercegovini, 360 u Makedoniji, 375 u Crnoj Gori i 197 na Kosovu).

Valja napomenuti, da je njemačka narodna skupina u tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj — Deutsche Volksgruppe — imala autonomni status izražen u eksteritorijalnim pravima, da su pripadnici njemačke narodnosti poslije okupacije Jugoslavije bili regrutirani u njemačku vojsku, a osim toga imali su i posebne vojne formacije u krajevima u kojima su živjeli (Deutsche Mannschaft).

Razlozi smanjenja broja pripadnika njemačke narodnosti na ovim prostorima sigurno su višestruki: ratni gubici civilnih i vojnih osoba, bijeg «kolaboracionista» s okupatorskim snagama Osovine, bijeg uplašeni i dezorijentiranih osoba zbog nacionalnih i ideoloških razloga, konvertirstvo iz njemačke u drugu nacionalnost preko bračnih i rodbinskih veza iz straha od represalija itd.

Bilo kako bilo, smanjenjem broja ove nacionalne grupacije ostao je ispražnjen značajni zemljišni fond (zemlja bez vlasnika) kojega je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji samo legalizirao.

osjetno malen u ukupnom broju kolonista. Sa Kosmeta došlo je 0,1% kolonista, a Vojvodina koja je imala ne samo najveći zemljišni fond nego i najpovoljnije uvjete druge prirode za prihvata kolonista, sudjelovala je sa 8,3% u ukupnom broju saveznih kolonista. (28:440, 442, 444).

Govoreći o rezultatima agrarne reforme s ekonomskog stanovišta Vladimir Stipetić, najbolji poznavalac ove problematike, kaže: »No, ekonomski uzevši, agrarna se reforma nije mnogo razlikovala od prijašnjih zahvata te vrste. Ona je još uvijek usitnila zemljišni posjed i opteretila zemlju većim brojem stanovništva. Privremeno razbijanje krupnog posjeda, kao i slaba obrada kolonističkih posjeda u prvim godinama, uvjetovali su pad proizvodnje i smanjenje tržišnih većkova. Međutim, sve te mjere nisu bile potrebne samo iz političkih razloga, već i iz ekonomskih. Stotine tisuća hektara napuštene zemlje svakako je bilo najbolje dati da se obrade kolonistima, koji će biti zainteresirani za razvoj svog posjeda. A razvitak je pokazao, da su ta ista domaćinstva prvenstveno iz ekonomskih razloga prišla 2—3 godine kasnije formiranju krupnih gospodarstava na jednoj novoj, zadružnoj osnovi — koja je bila nezamišljiva za staru Jugoslaviju. (28:455)

3. Osnovne značajke jugoslavenske međuratne kolonizacije

Neposredno nakon ostvarenja većine ciljeva agrarne reforme u novonastaloj državi SHS stvoreni su i djelomični uvjeti za kolonizaciju. Ali od samog početka agrarne su vlasti krenule stramputicom. Umjesto da prethodno obave najneophodnije pripreme, tj. da naprave plan, odrede zemlju za naseljavanje i utvrde tko može biti kolonist — one su bile zadovoljne činjenicom što su za koloniste, njihove obitelji i inventar osigurali besplatan prijevoz do određena mjesta u kojima je, prema izvještajima agrarnih povjerenika, bilo slobodnog mjesta za naseljavanje. Stoga nije nikakvo čudo što se događalo »da su stotine porodica, obmanute obećanjima, dolazile u krajeve gdje ih nije čekala ni zemlja, a kamo li kuće i poljoprivredni inventar« (6:390), pa su se odatle vraćale ili selile u susjedne ili udaljenije općine. Tako je nastala opća pometnja i nekontrolirano strujanje stanovništva koje agrarne vlasti nisu mogle zaustaviti. Tek nakon više od godinu dana donijeti su prvi propisi o kolonizaciji sadržani u *Naredbi* ministra za agrarnu reformu br. 14.011 od 27. VIII. 1920. i *Uredbi o naseljavanju južnih krajeva* od 24. IX. 1920. (22:32). No, dok se *Naredba* rukovodila isključivo socijalno-političkim ciljevima i starom praksom da se pored trajne vrši i privremena kolonizacija (*Naredba* je regulirala samo status dobrovoljaca — kolonista),⁶ dotle su izostali drugi propisi kojima bi se odredilo mjesto ostalim kategorijama kolonista. Kao posljedica te nedostatnosti niže su vlasti bile nemoćne da izvrše svoj zadatak i nužno upućene da analogno postupaju u svim slučajevima. »Ovim je u jugoslavensku kolonizaciju«, kaže M. Erić, »unijeto nešto što se protivilo osnovnom načelu svake kolonizacije: načelu stalnosti kolonista« (6:391). Konkretnije: prema odredbama spomenute *Naredbe* br. 14.011 kojom su utvrđeni pravi kolonisti, ostala je mogućnost i stvaranja sitnih rentijera, jer je privremenim kolonistima-dobrovoljcima dodjeljivana zemlja bez obveze da se na nju definitivno presele iz staroga mjesta gdje su dotad živjeli u novo. Oni tu zemlju, doduše, nisu mogli izdati u zakup drugoj osobi, ali su uz opravdanje da ne raspolažu potrebnim sredstvima za obradu

⁶ Dobrovoljački status uživale su osobe koje su dobrovoljno stupile u srpsku vojsku poslije 25. II. 1917 (solunski dobrovoljci), a u toku agrarne reforme to je pravo priznato borcima: bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—78, bataljona »Pivka« u Italiji, srpskih pukova koji su 1916. bili u Rusiji i građanima Kraljevine Crne Gore koji su dobrovoljno sudjelovali u balkanskim ratovima i u ratu protiv Austro-Ugarske 1914—1918.

(a to nije bilo teško dokazati!), stekli pravo da je daju u napolicu. Istina, propisi o privremenoj kolonizaciji ograničeni su na godinu dana, ali su agrarne vlasti i nakon toga dodjeljivale zemlju bez obveze naseljavanja sve do početka 1925, kada se odlučno počelo isticati načelo stalnosti kolonista. Negativne posljedice koje su izazvali propisi o privremenoj kolonizaciji ilustrira podatak sadržan u ekspozeu ministra za agrarnu reformu Pavla Radića, iznijet u Narodnoj skupštini 22. ožujka 1920, koji kaže da oko 75% kolonista u sjevernim područjima ne obrađuje dobivenu zemlju, već je izdaju u zakup mjesnom stanovništvu — pretežno Nijemcima i Mađarima. Unatoč još prije donesenim propisima (21) da se u takvim slučajevima dodjeljeno zemljište oduzme — stara i dobro uhodana praksa samo je djelomično zaustavljena. Izuzmemo li tzv. južne krajeve u kojima se kolonizacija provodila uz kakvo-takvo poštivanje postojećih zakonskih propisa, u svim ostalim krajevima, a navlastito u Bosni i Hercegovini, ona je tekla bez i mimo propisa koji bi obvezivali koloniste, s jedne, i državne vlasti, s druge strane, na poštivanje regulative.

Ono što je najvažnije za svaku kolonizaciju svakako je pravilan izbor kolonista i njihov razmještaj na dodjeljenoj im zemlji. Toga su bile svjesne i kolonizacijske vlasti u predratnoj Jugoslaviji to više što je interes za kolonizaciju bio daleko veći nego mogućnost kolonizacije i što su klimatski i drugi uvjeti u pojedinim djelovima države različiti toliko da se moralo pretpostaviti kako će teškoće privikavanja za neke koloniste postati gotovo nesavladive. Međutim, udovoljavanje klasnim, odnosno socijalno-političkim ciljevima reforme, nastojanje režimskih stranaka da kolonizaciju iskoriste za svoje ciljeve i nedostatak dovoljnog broja sposobnih i poštenih ljudi u agrarnoj administraciji — onemogućili su sistematski rad na izboru kolonista prije nego što mu se ozbiljno i pristupilo. U knjizi A. Hribara možemo pročitati da je Ministarstvo za agrarnu reformu, pošto je prikupilo podatke od agrarnih ureda o raspoloživu zemljištu rješavalo nagomilane molbe interesenata i nakon toga donosilo odluku koliko će se kojem uredu poslati kolonista »ne upuštajući se mnogo u razmatranje da li su zemljište i ljudi podesni za kolonizaciju« (10:193; 6:396). Tako su agrarne vlasti bez razmišljanja o posljedicama vršile preseljavanje iz sjevernih krajeva u južne i obratno, što je najviše pogadalo koloniste. Iz Bsne i Hercegovine, Like i Crne Gore otpremene su porodice u Vojvodinu i Makedoniju, Metohiju i Kosovo Polje, a Vojvođani i Slovenci u tzv. južne krajeve. Drugim riječima, »u izvođenju kolonizacije nije bilo smišljenog plana; išlo se od slučaja do slučaja, pri čemu su često sitni politikanski interesi igrali osnovnu ulogu«, kaže na jednom mjestu M. Lutovac i nastavlja: »što je najgore, nije vođeno računa o aklimatizaciji i uslovima za brže prilagođavanje novoj sredini. Umesto da se prvo zadovolje potrebe bezemljaša te oblasti, a zatim kolonizuju ljudi iz drugih krajeva u kojima su klimatski i drugi uslovi slični, postupilo se u mnogim slučajevima sasvim drugačije. Naseljavanje Vojvođana i optanata Srba iz Mađarske u Metohiji, Kosovu i Makedoniji, a Crnogoraca u Vojvodini, dokaz su tog nepravilnog shvatanja.« (19:18)

U cjelokupnom procesu kolonizacije na teritoriju Kraljevine SHS korišteni su, valja priznati, svi dotad poznati oblici kolonizacije u svijetu: ne samo što su stvarana odvojena pojedinačna gazdinstva (posebice u Bosni) i mala zasebna kolonistička naselja bilo u sastavu već postojećih sela i gradova, nego i nova kompletna kolonistička sela — kolonije. Nastranu činjenica što je takav oblik organizacije i ovdje bio uvjetovan specifičnošću zemljišta i raspoloživim površinama za koloniste, te drugim faktorima — ne možemo se ipak oteti dojmu da je postojala tendencija za koncentracijom većeg broja kolonista »naročito u mjestima gdje su se željeli da ostvare nacionalni ciljevi kolonizacije« (6:399), ili pak tendencija da se miješaju kolonisti iz raznih krajeva kako bi se izbjeglo

formiranje čistih homogenih naselja po narodnosti i porijeklu kolonista. Vlasti su taj postupak opravdavale tobožnjom dobronamjernom težnjom o boljem zbližavanju i upoznavanju jugoslavenskih naroda, a zapravo se svjesno radilo na tome da se od kolonističkih naselja i kolonija stvaraju »asimilaciona središta« (2).

Jugoslavenska kolonizacija 1919—1941. zahvatila je sve dijelove zemlje, ali po obujmu planiranog prostora za naseljavanje i po intenzitetu njezina provođenja glavna kolonizacijska područja bila su Metohija, Kosovo, Vojvodina i neki predjeli Makedonije. U ovim i drugim manje značajnim kolonizacijskim regijama Kraljevine za potrebe kolonizacije služile su uglavnom površine koje su bile predviđene postojećim propisima ili su pak mogle ući u fond agrarne reforme. Izdvojimo li, međutim, *Uredbu o naseljavanju novih južnih krajeva*, od 24. rujna 1924 (32), i *Uredbu o dodjeljivanju šumskog zemljišta i likvidaciji uzurpacija* od 12. lipnja 1936 (30), koja se odnosila na teritorij današnje Bosne i Hercegovine, značajnijih propisa o određivanju zemljišta na kojima će se vršiti kolonizacija — nije bilo. Dodamo li ovoj manjkavosti i činjenicu da su provoditelji reforme i kolonizacije imali pogrešne predodžbe o osobinama zemlje u Vojvodini i tzv. južnim krajevima i da su radile bez plana, bez iscrpnih i točnih podataka i da nisu poznavali stvarne prilike u pojedinim krajevima, onda nije čudo što su kolonisti dobivali zemlju koja se bez velikih investicija nije mogla upotrijebiti za zemljoradnju i da je razmjешtaj kolonista bio neprikladan. Tako, na primjer, u južnim kolonizacionim područjima »od ukupne površine dodjeljene zemlje kolonistima jedva ako je 5% bilo obrađeno, dok je 95% predstavljalo dotada neplodnu zemlju« (8:80), a prema jednoj procjeni bilo je potrebno 150 do 300 radnih dana da se osposobi hektar zemlje za sjetvu (37:31). Štoviše, i komisija stručnjaka koju je godine 1928. uputilo Ministarstvo poljoprivrede da ocijeni stanje i uvjete kolonizacije na Ovčjem Polju i Pečko-prizrenskom rejonu, razgolčila je zabludu agrarnih i kolonizacijskih vlasti o postojanju agrarnih površina plodnog zemljišta u Makedoniji i Kosovsko-metohijskoj oblasti (V:11).

Vojvodina je, doduše, s te strane pružala doseljenicima daleko povoljnije uvjete, ali su ovdje kolonisti bili suočeni s teškoćama druge prirode: klima, voda, način rada i života, nedostatak sredstava za obradu zemlje u prvim godinama doseljenja, niske cijene agrarnih proizvoda i druge nedaće, prisilile su nemali broj došljaka da napuste zemlju, druge da je prodaju ili daju u napolicu, a treće (u pravilu one koji su činili jednu koloniju), da se svim snagama upinju kako bi održali korak sa starosjediocima, u čemu su ponajčešće i uspijevali.

Unatoč poznatim teškoćama u pogledu zemljišnog prostora, Metohija i Kosovo ipak su više nego Vojvodina privlačili koloniste iz brdskih predjela Crne Gore i istočne Hercegovine, zahvaljujući prvenstveno srodnijoj geografskoj sredini i povijesnoj tradiciji. To posebice vrijedi za koloniste iz Jablanice, Toplice i Sandžaka »od kojih su mnogi ranije silom prilika bili iseljeni baš iz ovih oblasti« (19:18).⁷ Ali nepremostive prepreke bržoj adaptaciji bile su neplodne i nenavodnjene šumske površine i utrine koje su kolonisti morali krčiti. Pozitivnijeg učinka bržem prilagođavanju nije dao ni naknadno dodjeljen od države hektar plodne zemlje, jer su te dionice bile udaljene i po nekoliko kilometara od kolonističkih naselja. Osim toga, doseljeni brđani bili su naviknuti na naselja razbijenog tipa i formirana na regionalnoj i plemenskoj osnovi u kojima je svaka obitelj na svome imanju posjedovala vlastitu kuću.

⁷ Novu sredinu najbolje je prihvatilo pleme Vasojevića i Kuća, te doseljenici iz Jablanice i Toplice u Labu i Kosovu, jer su mogli koristiti plemenske planine i povremeno održavati veze s rođacima u zavičaju (18: 61—69).

U onim predjelima Vojvodine gdje je provedena agrarna reforma, zemlja je uglavnom dodjeljena dobrovoljcima iz Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Like i Korduna. Za razliku od kolonista na Kosovu i Metohiji, na vojvođanskoj ravnici doseljenici su brže i lakše utirali put sigurnijoj egzistenciji i prilagođavanju. O tome svjedoče mnoga kolonistička naselja koja su postupno napredovala sve do godine 1941, kada su Mađari, otjeravši njihove žitelje u logore, ovdje naselili svoje ljude iz Erdelja.

Na beglucima iseljenih Turaka u Makedoniji, navlastito na: Ovčjem Polju, dolini Bregalnice, Skopskoj kotlini i Pelagoniji — kolonizirani su dobrovoljci i bezemljaši iz sjevernih djelova Dalmacije, Like, Vojvodine i doline Južne Morave. Baš u vrijeme kada su njihova naselja pokazivala vidne znakove napretka, doživjela su 1941. od bugarskih okupatora sudbinu vojvođanskih kolonističkih naselja. Nakon oslobođenja preživjeli kolonisti nisu se ovdje više vratili, već im je dodjeljena zemlja u Vojvodini, a na njihove predratne posjede u Makedoniji kolonizirano je domorodno makedonsko stanovništvo.

4. Zakonska osnovica, planovi i ritam ostvarivanja savezne kolonizacije u Jugoslaviji 1945—1948⁸

Okončanjem drugoga svjetskog rata stvoreni su u Jugoslaviji novi uvjeti za dinamičniji i kvalitetniji preobražaj u društveno-ekonomskom razvitku. Taj preobražaj bio je primaran u agrarnim odnosima, posebice zato što je predratna kapitalistička vlast ostavila u nasljeđe takve odnose u poljoprivredi koji su seljačke mase doveli na rub egzistencijalnog minimuma. A kako je upravo seljaštvo činilo najbrojniju masu boraca i ustanika, s pravom su očekivali od nove narodne vlasti, da riješi agrarno pitanje koje će, seljaci su vjerovali, biti praćeno planskim i organiziranim preseljavanjem stanovništva — kolonizacijom.

Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije (uspostavljena 7. ožujka 1945) istakla je u svojoj Deklaraciji da treba »u najkraće moguće vrijeme pristupiti rješavanju takvih pitanja kao što su u pogledu seljaka agrarna reforma i kolonizacija, kako bi siromašni slojevi seljaštva dobili na uživanje zemlju s posebnim inventarom (...)«. (3)

U Privremenoj vladi DFJ već je bilo uspostavljeno Ministarstvo kolonizacije⁹ i Ministarstvo poljoprivrede koji su zajedno s drugim vladinim organima u federalnim jedinicama razmatrali i oblikovali osnovna načela o provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Temeljno geslo tih načela sadržano je u poruci da zemlju u vlasništvu mogu imati, odnosno dobiti je, samo oni koji je budu sami obrađivali. Prošlo je od toga samo nepunih šest mjeseci pa da Privremena Narodna skupština DFJ usvoji spomenuti Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, 23. kolovoza 1945. Moglo se, dakako, očekivati da će u skupštinskoj raspravi predstavnici građanske opozicije nastojati da spriječe radikalno mijenjanje vlasničkih odnosa, ali zbog demokratskih načela na kojima se temeljio zakon, nitko nije mogao osporiti potrebu agrarne reforme i kolonizacije predložene ovim zakonom, koji je jednoglasno i usvojen. Dovoljno je pročitati samo nekoliko njegovih članova koji primjerice direktno govore o kolonizaciji i

⁸ Za ovu kolonizaciju u kojoj su sudjelovali seljaci iz svih dijelova Jugoslavije, određen je prostor Vojvodine, ili točnije, Bačke, Banata, Srijema i Baranje. Budući da je provedena na temelju saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, dobila je naziv savezna kolonizacija« (vidi 20:289, i tu navedenu literaturu).

⁹ O ministru savezne kolonizacije Sretenu Vukosavljeviću vidi u radu Nikole L. Gaćeše (7).

kolonistima pa da se osjeti duh tih demokratskih načela. Tako je članom 16. dano prvenstvo u dobivanju zemlje onim osobama bez zemlje ili s nedovoljno zemlje koji su bili borci partizanskih odreda, NOV i POJ i Jugoslavenske armije, invalidima oslobodilačkog rata i invalidima iz prošlih ratova 1912—1918. i iz travnja 1941; obiteljima i siročadi izginulih boraca oslobodilačkog rata, te obiteljima žrtava fašističkog terora. Među borcima prvenstvo imaju stari borci i dobrovoljci.

U članovima 20. 21. i 22. zakonodavac je potanko razradio i odredio osnivanje posebnih invalidskih i dječjih kolonija sa zajedničkim domovima, školama, radionicama i poljoprivrednim zemljištem za čiju se obradu može upotrebljavati i najamna radna snaga.

Članom 23. poticana je kolektivna obrada zemlje, tj. da se seljaci mogu udruživati zbog zajedničkog obrađivanja, ali pod uvjetom da o zajedništvu sklope ugovor na rok od najmanje deset godina.¹⁰

U članu 24. Zakona utvrđeno je da se dobivena zemlja ne može u roku od 20 godina razdijeliti, založiti u cjelini ili djelomice, prodati ili dati u zakup. Ovo ograničenje o prelasku zemlje u privatno vlasništvo nalazi opravdanje u mogućnosti špekulacije, a istodobno garantira njezinu konstantnu i kvalitetniju obradu. Prema se članom 25. ovlašćuje »Ministar kolonizacije da u izuzetnim slučajevima iz naročito opravdanih razloga može produžiti rok...«, načelno je utvrđeno da osoba kojoj je zemlja dodjeljena gubi pravo na dobivenu zemlju, ako se ne naseli u određenom roku od dana dostave odluke o doseljavanju.

Ovi, kao i ostali članovi Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji ne samo što su težili pravednoj osnovici općenito nego su podjednako vrijedili za koloniste kao i za ostale agrarne interesente.¹¹ Međutim, i površnim uvidom u ovaj zakon čitatelju upada u oči član 16. prema kojemu su prednost, u biti isključivu mogućnost kolonizacije imali borci Jugoslavenske armije, te obitelji boraca i žrtava fašističkog terora. Obrazlažući ovu činjenicu predstavnik narodne vlasti kaže: »Očigledno je da pitanje dodeljivanja zemlje agrarnim interesentima i kolonistima nismo mogli postaviti drugačije, nego da se zemlja ima dodeljivati zemljoradnicima borcima Oslobodilačkog rata, novim i starim invalidima, ratnoj siročadi i porodicama poginulih boraca. Ovo se predlaže u uverenju da država time izvršuje jednu svetu obavezu prema onima koji su se žrtvovali za potrebe narodne stvari i koji će u privrednom životu zemlje pokazati ono isto oduševljenje i požrtvovnost koju su pokazali na bojnom polju.« (29:514) Potvrdu ovakvu obrazloženju nalazimo još prije u izvještaju kojega je Moša Pijade podnio Zakonodavnom odboru Narodne skupštine, rekavši: »Mislim da ovo prvenstvo ne zahteva u ovoj kući nikakvog objašnjenja. Mi smo svi svesni da naši borci nisu išli u borbu ni za kakvu nagradu. Mi znamo vrlo dobro da je naša vojska bila jedina vojska bez plate, dugo vremena i bez činova, ali da je ona bila u punoj meri narodna vojska koja je imala jedan jedini cilj: osloboditi svoju zemlju od okupatora i domaćih izdajnika. Prema tome, kada se ovde borcima odužujemo, mi to ne dajemo njima neku nagradu, nego je to priznanje tim borcima zemljoradnicima, priznanje za žrtve, priznanje za ono nesebično požrtvovanje koje su uložili u toku borbe.« (29:207)

Član 16. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji dobio je u posebnoj Uredbi potpunu razradu i preciznije odredbe o redu prvenstva o dodjeljivanju

¹⁰ Kasnijim izmjenama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji po kojima je rok ugovaranja skraćen na tri godine, utvrđeno je da sva zadružna domaćinstva imaju suvlasnički udio u zadružnoj imovini (34).

¹¹ Vidi članove 18. i 19. Zakona (33) kojima je izričito utvrđeno kako će se, kome i koliko dodjeljivati zemlje od 500.000 k. jutara konfisciranih od osoba njemačke narodnosti u Bačkoj, Banatu, Srijemu i Baranji (20: 291, 292).

zemlje kolonistima. Što je veoma važno, Uredbom je razjašnjeno koje se osobe smatraju borcima narodnooslobodilačkog rata, te je utvrđena ljestvica o pravu prvenstva zemljoradnika-boraca u dobivanju zemlje, kao i redosljed prednosti u dobivanju zemlje članova obitelji poginulih boraca i žrtava fašističkog terora (31). Bez obzira o kojemu se članu obitelji ili kućne zajednice radilo — zemlju nisu mogle dobiti osobe bez biračkog prava.

Radom na saveznoj kolonizaciji Vojvodine neposredno je rukovodilo savezno Ministarstvo kolonizacije i Agrarni savjet DFJ osnovan na temelju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Agrarni savjet već je 8. rujna 1945. osnovao Glavnu komisiju za naseljavanje boraca Jugoslavenske armije, koja je imala zadatak upućivati koloniste u mjesta naseljavanja, raspoređivati zemlju, zgrade, pokućstvo, brinuti se o prehrani kolonista itd. U tome su joj pomagale kotarske i seoske komisije pri kojima su postojali posebno zaduženi referenti za kolonizaciju. Kolonizacijsko područje određivalo je Ministarstvo poljoprivrede (spisak sela i slobodnu zemlju koja dolazi u obzir za kolonizaciju), a izvršna strana kolonizacije pripadala je Ministarstvu kolonizacije (35). Tom golemom aparatu često je usporen hod, jer su se direktive raznih njegovih organa ukrstavale i usporavale tempo kolonizacije (24:63).

U skladu sa saveznim Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji, jugoslavenske federalne jedinice donosile su svoje zasebne pravne akte i osnivale odjele za agrarnu reformu i kolonizaciju. Za te poslove u Hrvatskoj npr. do kraja kolovoza 1945. bilo je nadležno Kavnateljstvo za kolonizaciju pri Predsjedništvu vlade Hrvatske, a potom Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, odnosno njegov Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju. Neposrednim poslovima kolonizacije iz Hrvatske u Vojvodinu rukovodila je posebna Komisija koju je 26. rujna 1945. imenovao ministar poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske Tomo Ciković. Komisiju su sačinjavali dva predstavnika Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, dva predstavnika Jugoslavenske armije i predstavnici kolonista iz Like, Dalmacije, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Korduna i Hrvatskog zagorja. Komisija je djelovala do 25. veljače 1946. kada je njezinu nadležnost preuzeo Odsjek za kolonizaciju Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju Ministarstva poljoprivrede i šumarstva (1).

Izglasavanjem saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i utvrđivanjem saveznih i federalnih institucija, Agrarni je savjet na sjednicama 3, 4. i 8. rujna 1945. utvrdio planove federalnih jedinica o naseljavanju Vojvodine. Prema tom planu kvote za naseljavanje utvrđene su ovako: Bosna i Hercegovina 12.000 obitelji, Hrvatska 9.000, Crna Gora 7.000, Srbija (i Sandžak) 6.000, Vojvodina 6.000, Slovenija 3.000 i Makedonija 2.000 obitelji. Agrarni savjet imao je u vidu i pretpostavku da ako predviđenom kolonizacijom 45.000 obitelji ne uspije iscrpiti cijeli fond od oko 500.000 k. jutara, naseli još 5.000 obitelji iste kategorije srazmjerno utvrđenoj kvoti (36). U opću kvotu (45.000 obitelji) ulazili su i kolonisti koji su spomenutom revizijom izgubili pravo na prije dodijeljenu zemlju: oni su bili uključeni u kvotu one federalne jedinice iz koje su bili porijeklom. Planom Agrarnog savjeta nadalje je utvrđeno da Banat treba primiti 16.500 kolonističkih obitelji i to 3.000 iz Slovenije, 2.000 iz Makedonije, 3.000 iz Srbije, 8.500 iz Bosne i Hercegovine. U Bačku je trebalo doći 20.000 obitelji i to 7.000 iz Crne Gore, 7.500 iz Hrvatske, 3.000 iz Bosne i Hercegovine, 2.500 iz Srbije, a u Baranju još 1.000 obitelji iz Hrvatske. Srijem je određen da primi prvenstveno obitelji iz Srijema, a potom iz susjednih kotareva Bosne i Hercegovine i Srbije po 500 obitelji. Onaj dio Srijema koji je pripadao Hrvatskoj određen je za 500 kolonističkih obitelji iz Hrvatske. To znači da su kolonisti iz Hrvatske najviše naseljavali Bačku, zatim Baranju i Srijem. U staropazovački i zemunski kotar naseljavale su se obitelji boraca

Gardijske divizije, dok su borci iz Vojvodine dobili pravo naseljavanja u mjestima rođenja i u ostalim predjelima Banata, Bačke i Srijema, ako su to tražili (27).

Pri kolonizaciji osobito se vodilo računa da se naseljenici grupiraju na regionalnoj osnovi i etničkoj pripadnosti. Crnogorci su naseljeni oko Kule i Bačke Topole; Bosanci i Hercegovci oko Bačke Palanke, Novog Sada, Sečnja, Tamiša, Begeja i Kikinde; Srbijanci u okolici Odžaka, Kovina, Pančeva, Alibunara i Vršca; Vojvođani oko Stare Pazove, Rume i Novog Sada; Makedonci oko Pančeva i Vršca, a doseljenici iz Hrvatske naselili su krajnji sjeverozapadni dio Bačke oko Sombora, te Slovenci pored Vršca u Banatu. U neposrednoj blizini Zemuna naseljeni su kolonisti gotovo iz cijele države (19:20).

Međutim, utvrđena kvota i prostor za naseljavanje nisu zadovoljili pojedine federalne jedinice. Tako je Franjo Gaži, potpredsjednik vlade Hrvatske, tražio preko članova Privremene vlade DFJ Franje Fola i Pavla Gregorića da se kvota hrvatskih boraca predviđenih za naseljavanje poveća, a kolonizacijsko područje proširi. Gažijeva predstavka nije bila usvojena s obrazloženjem, uz ostalo, da preostala zemlja iz fonda nije bila za naseljavanje nego za arondaciju zemlje agrarnih interesata. »Kolonizaciona kvota nije zadovoljila ni Crnu Goru jer je kolonizaciju tražilo oko 10.000 porodica. Samo za kolonizaciju u Metohiji i na Kosovu bilo je podneto 900—1000 molbi. Pošto u Crnoj Gori nije bilo uslova za unutrašnju kolonizaciju, Ministarstvo poljoprivrede Crne Gore je tražilo da se molioći za naseljavanje na Kosmetu kolonizuju na račun kvote one federalne jedinice gdje su bili naseljeni pre 6. aprila 1941. jer su iseljavanjem iz Crne Gore pre 15—20 godina, stekli zavičajnost druge federalne jedinice« (24:64). Po mišljenju Sretena Vukosavljevića, ministra za kolonizaciju — Bosna je zbog iseljenih 20.000 Poljaka (na osnovi sporazuma Jugoslavije i Poljske) bila u povoljnijem položaju od Srbije glede unutrašnje kolonizacije, na je tražilo da se kolonizacijska kvota za Bosnu i Hercegovinu smanji za 2.000 obitelji. Spomenuti zahtjevi bili su uzaludni kao što je bilo uzaludno i traženje Jugoslavenske armije da se i za nju izmijeni utvrđena kvotizacija koju je utvrdio Agrarni savjet. Dakle, narodna je vlast, odnosno njezini izvršni organi, na ovom neusamljenom primjeru pokazala svoju odlučnost, suverenost i realnost, svjesna činjenice da će tako izbjeci nepoželjne komplikacije i pogreške koje su učinjene pri staroj prijeratnoj agrarnoj reformi i kolonizaciji.

Osim zemlje što su je dobili, kolonistima je dodjeljena i kuća, osigurana prehrana do prve žetve, dan minimum stoke za prehranu itd. Prema nepotpunim podacima kolonistima je na teritoriju Hrvatske i Vojvodine besplatno dano 72.158 stambenih zgrada s cjelokupnim kućnim inventarom (28:447), čega u predratnoj agrarnoj reformi i kolonizaciji nije bilo. Podsjetimo se, nadalje, i na iznos od 308 milijuna dinara koji je podijeljen iz fonda za obnovu zemlje savezним i republičkim kolonistima u Hrvatskoj, Vojvodini i Sloveniji za najnužnije potrebe (popratak kuća, poboljšanje prehrane, nabavku stoke, alata i druge potrebe). To je nekoliko puta veća svota od one što ju je stara Jugoslavija odvojila za koloniste u 10 godina kolonizacije. »Ukupna vrijednost svega onoga, što se dalo kolonistima, procijenjeno vrlo oprezno i prema nepotpunim podacima, iznosi oko jednu milijardu i 800 milijuna dinara. Prosječno tako da na svaku koloniziranu obitelj otpada 25.600 dinara. (Napominjemo, da su to cijene iz godine 1946, koje su se formirale na osnovi cijena iz god. 1939, plus 30%)« (28:447). Za ono vrijeme takva materijalna opskrbljenost kolonista na novodobivenom posjedu garantirala je relativnu stabilnost, pa se 8% povratnika od ukupnog broja kolonista može smatrati gotovo zanemarljivim. U staroj Jugoslaviji, naprotiv, taj je postotak bio znatno veći, »iako seljak tada

nije mogao birati između grada i sela, kao što je to mogao u poratnim godina-
ma«. (28:447) U kakvu je materijalnom položaju bio kolonist predratne Jugo-
slavije dovoljno govori podatak da je on dobio prosječno 1.024 dinara za pri-
pomoć u organizaciji novog gospodarstva i da nije bilo govora o nekim drugim
oblicima pomoći i beneficija što su ih imali kolonisti u novoj Jugoslaviji. Stoga
se ne treba čuditi što su se predratni kolonisti toliko zaduživali kod zelenaša
da im je sav eventualni prihod od poljoprivrede odlazio na vraćanje zelenaških
kamata, a njih same zbog toga dovodio u položaj fiktivnog vlasnika zemlje.

Kolonizacija u novoj Jugoslaviji (1945—1948) bila je podijeljena na savez-
nu i unutrašnju. Razlikovale su se ne samo po određivanju zemljišnog fonda,¹²
nadležnosti organa i ritmu provođenja (u čemu je saveznoj kolonizaciji dan
primat), nego djelomično i po svom opsegu. Kažemo djelomično, jer je unu-
trašnja kolonizacija u nekim federalnim jedinicama (Hrvatska, Slovenija i
Vojvodina) imala više unutrašnjih nego saveznih kolonista. Samo je u Hrvat-
skoj npr. unutrašnjom kolonizacijom naseljeno 12.183 obitelji sa 67.617 člano-
va (28:448, tab. br. 9).

Međutim, ni sam ritam provođenja savezne kolonizacije nije, niti je mogao
biti ujednačen. Naime, pored pokušaja da se samovoljno zauzmu posjedi rez-
zervirani za koloniste i napora da se prethodno izvrši revizija starih koloni-
stičkih prava, ispriječile su se i mnoge druge nedaće koje su onemogućavale
da se savezna kolonizacija, premda započeta istovremeno (jesen 1945), ravno-
mjerno provodi u svim jugoslavenskim federalnim jedinicama. Valja ipak
priznati da je unatoč svemu savezna kolonizacija završena prije planiranog
roka i da je do kraja 1946. njezin plan ostvaren sa 93,86%.¹³

Prvi kolonistički val krenuo je iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne
Gore, pa su te tri federalne jedinice ostvarile oko 50% planirane kolonizacije
već u 1945. Tako je Bosna i Hercegovina od planiranih 12.000 obitelji uspjela
preseliti 6.443, Crna Gora 3.029 od 7.000, a Hrvatska 4.703 od planiranih 9.000
obitelji. Naprotiv, planirana kolonizacija iz Srbije, Slovenije, Makedonije i
Vojvodine iskazuje se samo simboličnim ostvarenjem u 1945. Naime, Srbija
(u kojoj su uključene i planirane kolonizacije s Kosova), uspjela je preseliti
svoga 768 od 6.000 za kolonizaciju planiranih obitelji), Slovenija 109 od 3.000,
Makedonija 251 od 2.000, a Vojvodina tek 141 od 6.000 planiranih obitelji. Do
kraja 1946. Hrvatska i Bosna i Hercegovina ne samo što su ispunile planove
kolonizacije nego su ih i premašile. Hrvatska je planom imala preseliti 9.500
obitelji, a preselila je 9.824, dok je Bosna i Hercegovina ostvarila 12.507 od
planiranih 12.500 obiteljskih preseljenja. Na samoj granici izvršenja plana bila
je Vojvodina kojoj je uspjelo preseliti 5.916 od planom utvrđenih 6.000 obi-
telji. S malom razlikom slijedila je Crna Gora sa 6.384 od planiranih 7.000
obitelji, Srbija sa 5.275 od 6.500, te Makedonija sa 1.663 od planiranih 2.000
obitelji. Slovenija je pak nakon prvog kolonizacionog vala u osnovi odustala
od kolonizacije i u konačnici ostvarila manje od 50% planirane kvote. Plani-
rano preseljenje od 3.000 smanjila je na 1.500 obitelji od čega je u 1946. ostva-
rila samo 667 preseljenja. Štoviše, na početku 1947. odrekla se još i 900 mjesta
rezerviranih za koloniste iz Slovenskog primorja. Razlozi su ovoj pojavi više-
značni, ali se u osnovi mogu objasniti činjenicom što su Slovenci problem ag-

¹² Savezni kolonizacioni fond činile su zemlje oduzete od Nijemaca i državni kompleksi, a fond unutrašnje kolonizacije zemlje dobivene od eksproprijacije narodnih neprijatelja i agrarne reforme.

¹³ Doduše, prema planu Ministarstva kolonizacije, saveznu kolonizaciju, napose naselja-
vanje Vojvodine, trebalo je dovršiti najkasnije u travnju 1946, ali prema kasnijim planovima
Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, taj je rok pomaknut za travanj 1947, odnosno do
proljeća 1948. zbog nedovršenih naselja u Vojvodini (vidi 14).

rarne hiperpopulacije temeljitije rješavali od samog početka, ne samo diobom zemlje iz raspoloživoga zemljišnog fonda, »već u prvom redu razvijanjem gradske privrede uopće« (28:465), a u interesu očuvanja svoga nacionalnog jezika unutar granica svoje federalne jedinice. U svemu tome dobro je došao i novostvoreni prostor za razmještaj stanovništva u mjestima Slovenskog primorja odakle se znatan broj ljudi, pretežno talijanske narodnosti, preselio u Italiju na temelju poslijeratnih opcija.¹⁴

Bilo bi, međutim, presmiono tvrditi kako su izneseni podaci o koloniziranim obiteljima u svim federalnim jedinicama bezprijekorno točni i lišeni budućih znanstvenih provjeravanja. Tu točnost podataka nije, valja priznati, moguće uspostaviti zbog neprestanog kretanja kolonista, nepouzdanе еvidencije, ali i zbog odustajanja od kolonizacije i vraćanja već koloniziranih obitelji. Otud i neslaganja u iznošenju konačnih rezultata kolonizacije Vojvodine za pojedine federalne jedinice u djelima naših znanstvenika (Stipetića, Matićke, Đurića, Lutovca, Petranovića, Bukorova i drugih), što se uz navedene razloge može opravdati i različitim pristupom interpretiranju podataka sadržanih u osnovnom, ali ne i potpuno vjerodostojnom izvoru (12).

Isto tako, teško je iznjeti točan broj kolonista koji su se vraćali u stari kraj i onih koji su odustali od kolonizacije. Nema spora da je takvih slučajeva bilo, ali kako već rekosmo, neusporedivo manje od povratnika iz međuratne kolonizacije. Najviše su se vraćali kolonisti iz Hercegovine koji su među prvim grupama doselili u Banat. Do kraja ožujka 1946, prema izvještaju B. Petranovića, odustale su od kolonizacije 342 obitelji iz Bosne i Hercegovine, 151 iz Hrvatske, 21 iz Crne Gore, 3 iz Srbije i 6 iz Slovenije (24:70). U jednom i drugom slučaju (povratku i odustajanju) riječ je o pojavama (dekolonizaciji) kojoj nije jednostavno odrediti ni značaj ni višestruke uzroke. Dok su se neki kolonisti vraćali u stari zavičaj da bi lakše došli do raznih oblika pomoći, jer za obradu dobivenog posjeda nisu posjedovali radnu snagu (udovice npr.), drugi su opet preseljavali dio porodice ili užu porodicu s namjerom da zadrže oba posjeda. Pored mnogih oboljenja i teškoće aklimatiziranja u novoj sredini, za dekolonizaciju su jednim dijelom krive i vlasti u zavičajnom kraju, »jer su u Vojvodinu slale ljude koji su imovinski dobro stajali, ispoljavajući docnije migraciona raspoloženja, usled osećanja nepravde pri diobi stanova i lokaciji smještaja« (24:7c). Na uzroke nezadovoljstva i otežavanje provođenja kolonizacije imala je utjecaj i preuranjena prisila nad kolonistima da ulaze u zadruge, na samom početku naseljavanja, kada ovi još nisu bili spremni prihvatiti kolektivnu obradu zemlje.

Umjesto zaključka: Iz izlaganja vidimo da je u procesima dviju jugoslavenskih kolonizacija sudjelovao znatan dio stanovništva. Dva tipa jugoslavenskih kolonizacija, kako onaj međuratni tako i poratni, svojim osnovnim načelima i namjerama u oprečnom su odnosu. Dok je značaj kolonizacije u međuratnoj Jugoslaviji bio uglavnom podjela zemlje Solunašima, smirivanje socijalnih i revolucionarnih pritisaka na postojeći režim, te ustupak opozicij-

¹⁴ Prva poslijeratna iseljavanja prema Italiji, i odatle u druge krajeve: Australiju, Južnu Ameriku (Argentinu), SAD, Kanadu i zapadnoevropske zemlje (Francusku, Švedsku, SR Njemačku), započela su odmah 1945. i najjače su bile upravo u vrijeme provedbe savezne kolonizacije. Na temelju Ugovora o miru s Italijom (stupio na snagu 15. rujna 1947) i dvaju posebnih sporazuma između Italije i Jugoslavije, procjenjuje se da je samo putem optiranja (prihvaćanje talijanskog državljanstva) iselilo između 1945. i 1949. iz Slovenskog primorja, Istre, Rijeke, Cresa, Lošinja, Zadra i Lastova, blizu 110 tisuća osoba. Ako ovom broju dodamo i one migrante koji su se iselili mimo legalne procedure, onda je njihov ukupan broj znatno veći i procjenjuje se na 200 do 250 tisuća osoba koji su prešli talijansku granicu između 1945. i 1964. godine. (Vidi: 26: 28; 23: 63; 9: 58 bilj. 1); 17: 379+) *Migracijske teme*, Centar za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb.

skim strankama koje su temeljene na podršci seljačkih masa — kolonizacija u novoj Jugoslaviji odraz je temeljnih postavki ustrojstva socijalističke Jugoslavije kojom je trebalo uspostaviti bolje uvjete života i rada kolonistima iz agrarno zaostalih i u pravilu prenapučenih krajeva. Četrdeset godina nakon završetka kolonizacije lakše se mogu uočiti njezine pozitivne i negativne strane.

Naime, poslijeratna kolonizacija omogućila je došljacima napredniju proizvodnju i pridonijela ujednačavanju poljoprivrednog posjeda. Jedan dio stanovništva dobio je mogućnost lakše komunikacije s industrijskim i prosvjetno-kulturnim centrima imigracijskih regija, čime mu je omogućen (prvenstveno drugoj generaciji) transfer iz poljoprivrede i daljna socioekonomska promocija. Ali, bez obzira što su osnovna načela agrarne reforme i kolonizacije bila pravedna, ostvarivanje kolonizacije ipak nije bilo najdostatnije provedeno na tim načelima. Zemlju su primjerice dobivali i oni koji tada ni u prošlosti nisu egzistencijalno bili vezani za nju.

Kolonizacija je izazvala velike promjene u demografskoj strukturi, kako područja kolonizacije, tako i onih iz kojih su kolonisti otišli. Realna je pretpostavka da su u ovim procesima sudjelovali nešto mlađi stanovnici nego što su (bili) oni iz imigracijskih kolonizacijskih regija. Analogno tome, demografska struktura emigracijskih krajeva doživjela je, uz neke pozitivne pomake (smanjenje agrarne gustoće) stanovite demografske deblanse koji su, kako je vrijeme odmicalo, dolazili do izražaja u starenju stanovništva, depopulaciji i njihovim posljedicama.

IZVORI I LITERATURA

1. Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske CK SKH, kut. 1, II—2.
2. Bratko, Ivan. »Naša kolonizacija«, *Sodobnost*, letnik VIII, Ljubljana, 1940, str. 70—74.
3. »Deklaracija jedinstvene narodne vlade Demokratske Federativne Jugoslavije« *Vjesnik*, br. 10, Zagreb, 16. ožujka 1945.
4. Dugački, Zvonimir. *Zemljopis Hrvatske*, II, Zagreb, 1942. str. 383—673.
5. Đurić, Vladimir. *Najnovije naseljavanje Bačke kolonistima iz Hrvatske*. Novi Sad: Matica srpska, 1960. 99 str.
6. Erić, Milivoje. *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941*. Sarajevo: Veselin Malesla, 1958. 547 str.
7. Gaćeša, Nikola. »Prilog proučavanju uloge Sretena Vukosavljevića u provođenju kolonizacije u Vojvodini posle drugog svetskog rata«, *Istorijski spisi*, 1, Beograd, 1975, str. 9—19.
8. Gavrilović, Mil. R. *Privreda južne Srbije*. Skoplje, 1933. 30 str.
9. Heršak, Emil. »Aspekti i razmjeri suvremene imigracije u Italiji«, *Migracijske teme*, Zagreb, 3—4, 1986, str. 57—75.
10. Hribar, Alfons. *Agrarna reforma*. Zagreb, 1924. 203 str.
11. »Ispitivanje kolonizacione sposobnosti Ovčepoljskog i Pečko-Prizrenskog reona«, *Glasnik Ministarstva poljoprivrede i voda*, br. 24, Beograd, 1928.
12. Izvještaj vlade FNRJ o agrarnoj reformi i kolonizaciji u toku 1946. godine, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ, Beograd, 24. II 1947 — *Arhiv Jugoslavije*, 97, 12—79.
13. »Kolonizacija«, *Opća enciklopedija*. 4. Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski zavod, 1978, str. 460—461.

14. Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ — Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH, Beograd, 18. IV 1947 — *Arhiv Jugoslavije*, 97, 12—79.
15. Kostić, Darinka. »Agrarna reforma i promene u životu posleratnih kolonista«, *Stanovništvo*, br. 3, Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, 1967, str. 161—179.
16. Lakatoš, Josip. *Narodna statistika*. Zagreb, 1914. 80 str.
17. Laušić, Ante. »uzroci i oblici iseljavanja iz Istre nakon drugog svjetskog rata«, *Zapošljavanje i udruženi rad*, Zagreb, 1987, br. 3, str. 369—387.
18. Лутовац, Милицав. »Данашње насељавање Метохије«, Гласник Географског друштва, XX, Београд, 1934, стр. 61—69.
19. Лутовац, Милицав. »Миграције и колонизације у прошлости и садашњости«, Гласник Етнографског одеа САНУ, кн. 7, Београд: САНУ, 1958, стр. 13—23.
20. Maticka, Marijan. »Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945—1948. godine«, *Zbornik zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, vol 11, Zagreb: JAZU, 1981, str. 289—322.
21. »Naredba ministra za agrarnu reformu od 21. X 1925«, *Službene novine*, br. 247, Beograd, 1925.
22. »Naredba ministra za agrarnu reformu br. 14.011 od 27. 08. 1920. Službene novine, br. 232, Beograd, 1920.
23. Nejašmić, Ivica. Migracija kao faktor demografskih promjena u Pazinštini, *Teme o iseljeništvu*, 9, Zagreb: Centar za istraživanje migracija, 1980. 247 str.
24. Petranović, Branko. *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*. Beograd: Institut društvenih nauka (Odeljenje za istorijske nauke), 1964. 232 str.
25. *The Times Atlas svjetske povijesti*. (dopunjeno izdanje za Jugoslaviju) Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.
26. Rismondo, Mihovil. *Hrvatske etničke skupine u susjednom području Italije*. Zagreb: Centar za istraživanje migracija, 1976. (šapirografirano) 66 str.
27. Rešenje o mestima u kojima će se naseliti borci u Banatu, Bačkoj, Baranji i Sremu na zemlji konfiskovanoj od lica nemačke narodnosti, Beograd, 8. IX 1945 — *Arhiv Jugoslavije*, 97, 1—2.
28. Stipetić, Vladimir. »Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945—1948«, *Rad*, knj. 300, Zagreb: JAZU, 1954, str. 431—471.
29. Treće zasjedanje AVNOJ-a i zasjedanje Privremene skupštine, 7—26. 08. 1945. (stenografske bilješke) Beograd (s.a.)
30. »Uredba o dodjeljivanju šumskog zemljišta i likvidaciji uzurpacija, Službene novine, br. 147, Beograd, 1936.
31. »Uredba o redu prvenstva u dodeljivanju zemlje« *Službeni list DFJ*, br. 68, Beograd, 7. 09. 1945.
32. »Uredba o naseljavanju južnih krajeva«, *Službene novine*, br. 232, Beograd, 1920.
33. »Закон о аграрној реформи и колонизацији«, Службени лист ФНРЈ, бр. 64, 28. 08. 1945.
34. »Закон о потврди и изменама Закона о аграрној реформи и колонизацији«, Службени лист ФНРЈ, 24/22, 03. 1946.
35. Zapisnik sa sjednice Agrarnog savjeta od 31. VIII 1945 — *Arhiv FNRJ*, Fond Min. poljoprivrede, fasc. 545.
36. Zapisnik sa sjednice Agrarnog savjeta od 3. i 4. IX 1945 — *Arhiv FNRJ*, Fond Min. poljoprivrede, fasc. 545.
37. Зечевић, Секула. Сиромаштво Југославије, Београд, 1936. 193. стр.

THE BASIC CHARACTERISTICS OF COLONISATION PROCESSES ON THE TERRITORY OF YUGOSLAVIA FROM 1918 TO 1948

SUMMARY

The paper is a contribution to the present efforts to help explain, by way of critical evaluation and scientific methods, the colonisation processes that took place on the territory of Yugoslavia between 1918 and 1945.

Proceeding from the fact that these colonisation processes occurred in two opposite socio-political systems (the bourgeois and socialist systems), the author has attempted to show their basic causes and the effects that each and both of them exerted in regard to the economic, political and demographic changes in this geopolitical space.